

Historyczne rozwiązania architektoniczne w XXI wieku – na podstawie koncepcji kaplicy sepulkralnej przy późnogotyckiej katedrze

Mgr inż. arch. Beata Piaskowska – Zakład Konserwatorstwa Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu

1. Wprowadzenie

Zgodnie z założeniami przyjętej w 1964 roku Karty Weneckiej zabytek jest nierozdzielny od otoczenia, w którym jest położony, a wszelkie prace uzupełniające mają wywodzić się z jego kompozycji architektonicznej i powinny nosić znamiona czasów ich powstania¹. Praca w otoczeniu obiektu zabytkowego wymaga m.in. od architekta ogromnej pokory i poszanowania istniejącej substancji oraz formy architektonicznej². Należy zwrócić szczególną uwagę, aby nowy obiekt nie dominował i nie deprymował budowli istniejących, a w maksymalny sposób z nią współgrał. Powstałe dzieło nie powinno „klonować” form historycznych i sugerować odbiorcy wcześniejszego czasu jego powstania. Należy uczytelnić różnicę pomiędzy obiektem dodanym a istniejącym, ale w taki sposób, aby budynki mimo różnic stylowych łączyły się w harmonijną całość.

Na podstawie koncepcji architektonicznej³ kaplicy o funkcji kultowo-grobowej – ku czci Jana Pawła II⁴ z kryptą biskupią, usytuowanej na placu przy późnogotyckim kościele p.w. św. Marcina i Mikołaja w Bydgoszczy, przedstawiono możliwość „dialogu” nowej zabudowy z obiektem historycznym. Zaprojektowana budowla miała na celu upamiętnienie postaci Papieża Polaka, a w części podziemnej pełnienie funkcji mauzoleum stanowiącego wypełnienie obowiązku pochówku biskupów przy katedrze. Podstawowym założeniem koncepcji było powstanie formy harmonijnie korespondującej z istniejącym

kościółem (obecnie najstarszy w mieście), ale noszącej wyraźne cechy i ślady czasu jej powstania. Wszelkie prace prowadzone w pobliżu zabytkowej świątyni, a w szczególności wybudowanie w jego sąsiedztwie nowej formy architektonicznej, wymagały zaprojektowania odpowiedniej budowli niezakłócającej historycznej perspektywy.

2. Koncepcja architektoniczna

Wobec powyższego przed przystąpieniem do projektu należało wykonać analizy zarówno istniejącej budowli, miejsca lokalizacji nowego obiektu oraz historycznych podstaw typów architektury sepulkralnej będących punktem wyjścia do formy i dekoracji kaplicy. Kościół farny został wybudowany między 1466–1502 r.⁵ na terenie położonym w północno-zachodniej części starego miasta. Była to pierwsza murowana świątynia zlokalizowana w obrębie murów miejskich. Kościół jest obiektem orientowanym, wzniesionym na planie prostokąta ze szkarpami w węższej części prezbiterialnej i na południowych narożnikach korpusu. Świątynia murowana jest z cegły w wątku gotyckim. W XVI wieku od strony południowej dobudowano, do środkowej części korpusu, wieżę. Korpus nawowy od strony wschodniej zakończony jest szczytem z wielobocznymi lizenami wystającymi ponad dach w formie sterczyn. Szczyt zachodni ma formę schodkową z podwójnymi i potrójnymi krenelażowymi sterczynami w uskokach⁶. Według A. Miłobędzkiego bydgoska katedra jest tradycyjną wersją hali na Niżu Polskim, a szczyt zachodni należy do odmiany wielkopolskiej z początku XVI w. Okna korpusu zwieńczone są łukami ostrymi, podzielone ceglany łaskowaniem, wypełnione witrażami, w rozglifionym obramieniu. Do kruchty pod wieżą prowadzi ostrołukowy, uskokowy, profilowany portal gotycki. W XVII wieku do kościoła dobudowano sześć kaplic: od południa Świętej Anny i Najświętszej Marii Panny, św. Szczepana oraz św. Jana Apostoła i Ewangelisty, a od północy św. Fabiana i Sebastiana – zachowana do dzisiaj. Kaplica św. Krzyża (dobudowana w 1617 r. do wschod-

1 Wg Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 roku (tzw. Karta Wenecka), [w] *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury*. Biuletyn Polskiego Komitetu narodowego ICOMOS, Warszawa 1996, op. cit. str. 20–21.

2 Jan Tajchman, Czynniki warunkujące i kształtujące ochronę i konserwację zabytków architektury, [w] *Księga pamiątkowa: Architectura et historia: studia Mariano Arszczyński septuagenario dedicata*. red. Michał Woźniak, Toruń, 1999. op. cit. str. 382.

3 Artykuł powstał w oparciu o pracę magisterską pt. *Koncepcja architektoniczna wraz z wnętrzem kaplicy ku czci bł. Jana Pawła II oraz Kryptą Biskupią, usytuowana na placu przy gotyckiej katedrze w Bydgoszczy*. napisaną przez autorkę w 2013 r. pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Jana Tajchmana, na kierunku Architektura i Urbanistyka Wydziału Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska UTP w Bydgoszczy.

4 Koncepcja została wykonana w 2013 r. przed kanonizacją Jana Pawła II.

5 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, red. Tadeusz Chrzanowski, Marian Kordecki, t. XI: województwo bydgoskie, z. 3: Bydgoszcz i okolice, Warszawa 1977, op. cit. str. 5–12.

6 *Architektura gotycka w Polsce*. red. Teresa Mroczko, Marian Arszczyński, t. II, Warszawa 1995. op. cit. str. 85

Rys. 1. Kaplica św. Krzyża (fot. autor)

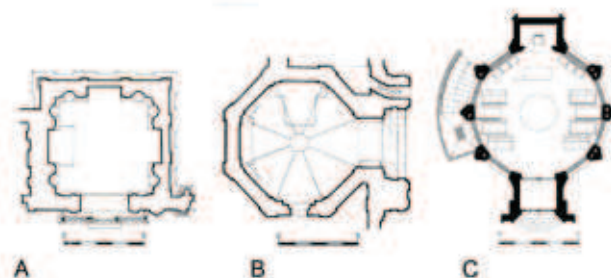
niej części korpusu nawowego)⁷ zbudowana jest na planie kwadratu, nakryta kopułą na pendentywach, zwieńczoną sześcioboczną latarnią o dzwonowatym hełmie ze sterczyną i krzyżem (rys. 1).

W 2004 roku powstała diecezja bydgoska, a gotycki kościół farny został wyniesiony do godności katedry. Zgodnie z prawem kanonicznym rezydujący w diecezji biskup powinien być pochowany w katedrze. W roku 2013 nie było czynnej krypty pod katedrą spełniającej powyższe wymagania.

W celu maksymalnego ograniczenia ingerencji w zabytkową substancję świątyni w koncepcji przyjęto, że nowo powstały obiekt będzie budowlą wolno stojącą. Jako miejsce lokalizacji kaplicy przyjęto część po północnej stronie prezbiterium⁸. Dzięki usytuowaniu obiektu od północnej strony katedry osiągnięto złudzenie fizycznego połączenia kaplicy z bryłą świątyni, szczególnie widoczne z przeciwległego brzegu Brdy od strony Placu Teatralnego.

Wybór formy architektonicznej nowego obiektu poprzedzono analizą dotyczącą genezy i rozwoju centralno-kopułowej kaplicy grobowej jako charakterystycznej dla nowożytnej architektury polskiej formy sepulkralnej, przyjętej zarówno w sensie formalnym, jak i programowo-ideowym. Na początku XX w. St. Tomkowicz przedstawił, to charakterystyczne dla ziem polskich, zjawisko w następujący sposób: „Kościoły nasze, zwłaszcza katedralne, ale także i inne, często otacza wieniec kaplic, fizycznie tylko z gmachem głównym połączonych, a różniących się odeń strukturą, myślą przewodnią, stylem i epoką powstania”⁹.

Sepulkralne przeznaczenie kaplicy podkreślało jej założenie na rzucie centralnym, wywodzące się od czasów starożytnych – antycznych mauzoleów i wczesno-chrześcijańskich

Rys. 2. Rzuty poziome przyziemia kaplic centralnych: A – kaplica Zygmuntowska (wg J. Łoziński, ryc. 2), B – kaplica Opalińskich w Radlinie (wg J. Łoziński, ryc. 95), C – zaprojektowana kaplica (rys. autor)

martyrów. Układ centralny był uważany za najbardziej odpowiedni dla obiektów o funkcji grobowej (rys. 2).

Od czasu publikacji St. Tomkowicza uznano powszechnie kaplicę na planie centralnym, nakrytą kopułą o przeznaczeniu na ogół grobowym, za jeden z głównych tematów polskiej architektury nowożytnej – renesansowej, manierystycznej i barokowej, za swoisty dla naszych ziem w XVI i XVII w. (a także i w. XVIII) typ budowlany, pojęty zarówno w sensie formalnym, jak i programowo-ideowym¹⁰.

Pierwowzorem centralnej kaplicy grobowej w Polsce jest kaplica Zygmuntowska. Królewska ranga i „donośność artystycznej idei” uzasadniały dostatecznie jej znaczenie, podziw u współczesnych i następnych pokoleń oraz wynikającą stąd chęć naśladownictwa [...] Model ten musiał szczególnie odpowiadać różnorodnym intencjom i ambicjom tych, którzy połączyć chcieli pobożną fundację sakralną z pomnikiem własnej chwały, zachować dla potomności pamięć własnego imienia należną ich pozycji w hierarchii społecznej, a jednocześnie stworzyć przybytek kultu pośmiertnego odpowiadający przyjętej obrzędowości liturgicznej¹¹.

Rozwiązania zastosowane w kaplicy Zygmuntowskiej kontynuowane w późniejszych obiektach przybierały różnorodną, często uproszczoną formę. Odzworowanie mauzoleum opierało się głównie na powtórzeniu ogólnego układu przestrzennego, a w jego ramach uwzględnieniu niektórych, charakterystycznych elementów struktury podziałów wewnętrznych. Jednocześnie konieczne było dostosowanie schematu budowli do miejscowych potrzeb i możliwości. Przekształceniom ulegał również charakter wznoszonych budowli. Powstawały kaplice o funkcji mauzoleum, będące pomnikiem chwały fundatora np. królewskie: Zygmuntowska, Wazów w Krakowie oraz szlacheckie: Opalińskich w Radlinie, Gostomskich w Środzie. Budowano również kaplice o charakterze czysto kultowym, związanym z pobożną fundacją sakralną ku czci wybranego świętego np. św. Anny w Pińczowie, czy upamiętniające Mękę Pańską jak zespół Kalwarii Zebrzydowskiej. Fundowano również obiekty łączące obie te funkcje, np. kaplica Hutten-Czapskich w Smogulcu, Lanckorońskich w Kurozwękach, czy bliźniacze kaplice

⁷ Katalog zabytków..., op. cit. str. 5

⁸ obszar, na którym usytuowano kościół farny stanowił ogrodzony cmentarz parafialny, który był czynny aż do początku XIXw.

⁹ Stanisław Tomkowicz, Kaplice kościoła oo. dominikanów. [w] Rocznik Krakowski, tom 20 (1926 r.), op. cit. str. 77.

¹⁰ Jerzy Łoziński, Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520–1620. Warszawa 1973. op. cit. str. 7.

¹¹ Jerzy Łoziński op. cit. str. 282.

Rys. 3. Widok zaprojektowanej kaplicy od strony zachodniej (rys. autor)

Rys. 4. Portal zaprojektowanej kaplicy (rys. autor)

Rys. 5. Jedno z okien zaprojektowanej kaplicy – widok od strony wewnętrznej (rys. autor)

w Uchaniach. Rozpowszechnienie centralno-kopułowych kaplic grobowych na terenie Rzeczypospolitej postępowało stopniowo i wiązało się z wykształceniem ich nowych typów. Przekształcano, parafrazowano i redukowano wzorcowe założenia kaplicy Zygmuntońskiej, tworząc obiekty o nowym wzorze dekoracji i wyposażeniu, dostosowane do miejscowej tradycji, warsztatu twórcy czy oddziaływania rozmaitych kierunków sztuki.

Teren Polski w XVI–XVII wieku, na którym zastosowano formę centralno-kopułowej kaplicy grobowej, można podzielić na cztery regiony: małopolski, lubelski, lwowski i wielkopolski,

z których każdy wykształcił własny typ budowli. W XVII w. wszystkie wykształcone typy nadal były stosowane, głównie formy o czworobocznym schemacie beztamburowym. W epokach następnych założenie centralno-kopułowej kaplicy nie było już tak powszechnie stosowane, jednak aż do czasów współczesnych spotykać można obiekty będące nawiązaniem do królewskiego mauzoleum zarówno w postaci formy architektonicznej, jak i funkcji. Jednym XIX-wiecznych obiektów bezpośrednio nawiązującym do rozwiązań kaplicy Zygmuntońskiej jest mauzoleum rodziny Hutten-Czapskich w Smogulcu, które w latach 1876–79 zostało dobudowane do kościoła p.w. św. Katarzyny i bł. Marii Karłowskiej. Odmienny, współczesny sposób wykorzystania historycznych wzorców przedstawia mauzoleum prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego dobudowane do Bazyliki Archikatedralnej w Warszawie.

Po przeanalizowaniu uwarunkowań historycznych zarówno typu form architektonicznych, jak i samej gotyckiej świątyni zaprojektowano zewnętrzną, wolno stojącą kaplicę, nawiązującą do tradycji polskiej architektury sepulkralnej zarówno pod względem przestrzennym – centralna forma obiektu, jak i ideowym – programu wnętrza. Opracowano koncepcję architektoniczną zakładającą powstanie kaplicy ku czci błogosławionego Jana Pawła II z kryptą dla biskupów diecezjalnych. Przyziemie budowli stanowi kaplica wotywna w pełni przygotowana także do sprawowania liturgii, natomiast w części podziemnej zaprojektowano miejsce wiecznego spoczynku ordynariuszy. Formę obiektu zaprojektowano jako budowlę centralną na rzucie dziesięcioboku z prostokątnym prezbiterium od północy i kruchtą od południa¹². Układ wieloboczny podkreślono ceglаныmi, uskokowymi filarami narożnymi. Pola ścian między nimi wypełniono oknami z witrażami. Nawę kaplicy nakryto dziesięcioboczną, eliptyczną kopułą pokrytą blachą miedzianą i zakończono przeszkloną latarnią z żelaznym krzyżem na szczycie (rys. 3).

Pod kaplicą zlokalizowano kryptę z pierwszym nagrobkiem usytuowanym w honorowym miejscu – pod prezbiterium. Stanowi to bezpośrednie odwołanie do funkcji sepulkralnej obiektu. Zewnętrzne wykończenie ścian budowli ceglą licową koresponduje z architekturą gotyckiej katedry. Wejście do kaplicy, w formie uskokowego portalu z tympanonem wypełnionym płaskorzeźbą nawiązuje do portali gotyckich, ale jego forma, w postaci łuku eliptycznego oraz wykorzystanie nieprofilowanych cegieł, nie jest kopią, lecz interpretacją historycznych rozwiązań (rys. 4). Ściany na całej wysokości „przepruto” otworami okiennymi zwieńczonymi także łukami eliptycznymi, a ich podział wskazuje na rozwiązanie współczesne. Układ okien witrażowych pozwala na przedstawienie ośmiu pielgrzymek, które podczas pontyfikatu Jan Paweł II odbył do Polski. Ukazanie ojca świętego w witrażach nawiązuje do tradycji historycznych kaplic kultowo-grobowych, w których umieszczano sceny z życia lub symbole związane z patronem kaplicy (rys. 5).

Wykorzystanie formy łuku eliptycznego oraz uproszczonego

¹² Tradycja symbolicznej wymowy dziesięcioboku nawiązuje do dualizmu życia i śmierci, co w obiekcie sepulkralnym, jako miejscu łączącym świat żyjących i umarłych, odgrywa szczególną rolę, zapewniając jednocześnie pamięć o przodkach.

Rys. 6. Widok od strony północnej na katedrę wraz z zaprojektowaną kaplicą (rys. autor)

detalu architektonicznego projektowanej kaplicy nie kopiuje historycznych rozwiązań, a jedynie do nich nawiązuje w taki sposób, aby obiekt harmonizował z otaczającą go zabudową i jednocześnie nosił wyraźne cechy czasu powstania.

3. Podsumowanie

Katedra bydgoska stanowi jeden z najbardziej charakterystycznych obiektów miasta, a jej usytuowanie nad rzeką Brdą jest krajobrazem trwale zapisanym w świadomości mieszkańców. Jakiegokolwiek zmiany w utrwalałym wizerunku kościoła powinny mieć niepodważalne podstawy zarówno ideowe, jak i kompozycyjne. Jednocześnie świątynia jest najstarszym obiektem sakralnym w Bydgoszczy i wymaga poszanowania zarówno samej substancji architektonicznej, jak i otoczenia, w którym się znajduje.

Koncepcja kaplicy ku czci Jana Pawła II wraz z kryptą biskupią usytuowana na placu po północnej stronie katedry zakłada powstanie obiektu wpisującego się w otoczenie i harmonizującego z bryłą świątyni. Materiał – cegła licowa, z którego zaprojektowano zewnętrzne ściany budowli, nawiązuje w bezpośredni sposób do gotyckiej architektury kościoła (rys. 6). Forma budowli oraz jej funkcja wywodzi się z centralno-kopułowych rozwiązań sepulkralnych, tak charakterystycznych dla polskiej architektury nowożytnej. Poprzez przeprowadzenie analiz historycznych rozwiązań tychże mauzoleów o funkcji kultowej przedstawiono inspiracje stanowiące punkt wyjścia do wypracowania formy architektonicznej projektowanego obiektu. Nawiązanie do tradycyjnych rozwiązań kaplicy grobowej, a jednocześnie wskazanie, że wokół bydgoskiej katedry podobne budowle istniały, jest podstawą do uznania przyjętej formy za właściwą. Projektowana kaplica w żaden sposób nie kopiuje (klonuje) rozwiązań historycznych, a jej bryła i elementy wykończenia świadczą, iż jest to obiekt współczesny.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Chrzanowski T., Kornecki M. (red.), Katalog zabytków sztuki w Polsce, T. XI: województwo bydgoskie, z. 3: Bydgoszcz i okolice, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa, 1977
- [2] Łoziński J., Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520–1620, PWN, Warszawa, 1973
- [3] Mroczo T., Arszyński M. (red.), Architektura gotycka w Polsce, T. II, Instytut Sztuki PAN, Warszawa, 1995
- [4] Tajchman J., Czynniki warunkujące i kształtujące ochronę i konserwację zabytków architektury, [w:] Księga pamiątkowa: Architectura et historia: studia Mariano Arszyński septuagenario dedicata. red. Michał Woźniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, 1999
- [5] Tomkowiak S., Kaplice kościoła oo. Dominikanów, Rocznik Krakowski, T. 20 (1926 r.), [w:] Małopolska Biblioteka Cyfrowa [dostęp on-line: 21.03.2013 r.]
- [6] Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji w 1964 roku, Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe normy ochrony dziedzictwa kultury, Biuletyn Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS, Warszawa, 1996